

Ainė Ramonaitė

Stipriųjų ir silpnųjų ryšių svarba protesto mobilizacijai: Sąjūdžio genezė ir raida 1987–1988 metais¹

Santrauka. *Analizuojant kolektyvinio protesto dinamiką Lietuvoje Atgimimo laikotarpiu, straipsnyje nagrinėjama, kokia socialinė terpė yra palankesnė kolektyvinio veiksmo mobilizacijai, – ar socialiniam judėjimui susikurti reikalingi silpnieji, ar stiprieji socialiniai ryšiai. Pirmoje dalyje apibrėžiamos stipriųjų ir silpnųjų ryšių sąvokos bei aptariama socialinių tinklų reikšmė kolektyvinio veiksmo mobilizacijai. Antrąją dalyje analizuojama sovietmečio visuomenės socialinė mikro struktūra, skirtingos socialinės terpės – oficialioji, alternatyvioji, legalioji ir pagrindžio visuomenė – ir jų vaidmuo Atgimimo laikotarpiu. Pabaigoje parodoma, kurioje iš terpių gimė Sąjūdis, kokie veikė socialiniai protesto mechanizmai ir koks vaidmuo teko silpniesiems bei stipriesiems ryšiams skirtinguose kolektyvinio veiksmo mobilizacijos etapuose.*

Raktažodžiai: *Sąjūdis, socialinis judėjimas, silpnieji ryšiai, stiprieji ryšiai, socialinių tinklų analizė, kolektyvinio veiksmo mobilizacija.*

Keywords: *social movement, weak ties, strong ties, social network analysis, collective action, contentious politics.*

Kolektyvinio veiksmo mobilizacija neįmanoma be išankstinių socialinių tinklų egzistavimo visuomenėje. Šią tezę išskėlė ir gausiais empiriniais tyrimais patvirtina pastaruosiu metu socialinių judėjimų tyrimuose vis labiau populiarėjanti *tinklaveikos* koncepcija. Ši koncepcija gimė socialinių judėjimų teorijų ir socialinių tinklų analizės (angl. *social network analysis*) sandūroje ir įsitvirtino pastarajame dešimtmetyje (Diani and McAdam 2003), tačiau pati idėja, kad kolektyvinį veiksmą lemia socialiniai ryšiai,

nėra nauja, – jos ištakų galima ieškoti Gergero Simmelio ir kitų sociologijos klasikų darbuose, taip pat ir anksčiau išplėtotose socialinių judėjimų teorijose, pvz., *išteklų mobilizavimo* teorijoje (Jenkins, 1983). Tačiau nepaisant gausėjančių empirinių tyrimų, iki šiol nėra aiškaus į atsakymo į klausimą: *kokie socialiniai ryšiai yra svarbūs protesto mobilizacijai* (della Porta and Diani 2006).

Savo žymiajame tekste „Silpnųjų ryšių stiprybė“ Markas Granovetteris (1973)

¹ Autorė dėkoja Lietuvos mokslo tarybai už paramą tyrimo projektui „Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija“ (sutarties Nr. LIT-1-29), Jūratei Kavaliauskaitei už vertingas pastabas juodraštinėi šio straipsnio versijai ir visiems projekto dalyviams už bendrai surinktą empirinę medžiagą.

teigė, kad silpnieji ryšiai (ryšiai tarp pažįstamų) yra svarbesni už stipriuosius – giminystės, draugystės – ryšius kolektyvinio veiksmo mobilizacijai ir bendrai visuomenės integracijai. Panašiai teigia ir *socialinio kapitalo* teorijos atstovai (pvz., žr.: Putnam 1993, 2000). Tačiau kiti tyrimai, priešingai, rodo, kad protesto mobilizacijai yra labai reikšmingi stiprieji ryšiai. Pvz., McAdamo (1986) ir jo kolegų tyrimai patvirtina, kad stiprieji ryšiai geriau paaiškina dalyvių įsitraukimą į rizikingą kolektyvinę protesto veiklą nei silpnieji. Galiausiai ir pačios silpnųjų ir stipriųjų ryšių sąvokos susilaukė diskusijų ir revizijos tik paties Granovetterio (1983), tiek kitų autorių darbuose (pvz., Krackhardt 1992).

Šiame straipsnyje ši dilema – kokia socialinė terpė palankesnė kolektyvinio protesto mobilizacijai – sprendžiama pasitelkiant Lietuvos atvejį, konkrečiai, protesto mobilizaciją Atgimimo laikotarpiu, pradedant 1987 m. rugpjūčio 23 d. mitingu prie Mickevičiaus paminklo, baigiant Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio institucionalizacija 1988 m. spalio mėnesį. Nors Sąjūdžio susikūrimas 1988 m. Lietuvos sovietinėje visuomenėje yra nepaprastai įdomus tyrimo atvejis kolektyvinio veiksmo (post)totalitarinėse visuomenėse analizei, iki šiol jis beveik nesusilaukė sociologų dėmesio. Išimtimi galima laikyti nebent Ryčio Bulotos disertaciją „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: teorinė masinio judėjimo analizė“ (Bulota 2004), tačiau joje daugiau aptariamos teorinės ir metodologinės Sąjūdžio tyrimo iš socialinių judėjimų perspektyvos prielaidos.

Straipsnyje analizuojamas Lietuvos visuomenės socialinis audinys Sąjūdžio išvakarėse ir skirtingų socialinių terpių vaidmuo Atgimimo laikotarpiu. Analizė remiasi 2009–2011 m. atlikto tyrimo „Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija“ metu surinktais duomenimis. Tyrimo metu atlikta daugiau nei 300 interviu su Sąjūdžio pirmieiviais ir sovietmečio alternatyvios visuomenės veikėjais, taip pat archyvine medžiaga, publikuotais dalyvių atsiminimais ir to meto spaudos analize. Tyrime taikyta socialinių tinklų analizės metodologija (plačiau žr.: Kavaliauskaitė ir Ramonaitė 2011).

Pirmoje straipsnio dalyje aptariama stipriųjų – silpnųjų ryšių skirtis ir teorinės prielaidos apie socialinių tinklų funkcijas kolektyvinio veiksmo mobilizacijai. Antroje dalyje analizuojama Lietuvos visuomenės struktūra sovietmečiu. Joje pagal ryšių pobūdį išskiriamos trys skirtingos socialinės terpės – pagrindis, alternatyvioji legalioji visuomenė ir oficialioji visuomenė. Trečioje dalyje klausama, kurioje iš šių terpių gimė Sąjūdis. Analizuojant kolektyvinio veiksmo dinamiką nuo 1987 m. rugpjūčio iki 1988 m. spalio mėn. bei *mikro* mobilizacinius mechanizmus, parodoma, kad skirtinguose etapuose kolektyvinio veiksmo mobilizacijai pasitarnavo skirtingo pobūdžio socialiniai ryšiai.

Socialinių ryšių svarba ir silpnųjų – stipriųjų ryšių perskyra

Daugelis tyrimų patvirtina, kad socialinių judėjimo ar protesto akcijų dalyviais pa-

prastai tampa ne atomizuoti, o „įtinklinti“ žmonės (pvz., Jenkins 1982, Opp and Gern 1993, Gould 1991). Bandant nustatyti, kokie žmonės ir kodėl tampa judėjimo dalyviais, aiškėja, kad tai lemia ne tiek žmogaus vertybinės nuostatos (pritarimas judėjimo tikslams) ar psichologinis tipažas, bet ryšiai su judėjime jau dalyvaujančiais nariais (Snow et al. 1980, McAdam, 1986). Tą patį pastebi ir konvencinį politinį dalyvavimą (pvz., narystę partijose) tiriantys autoriai (pvz., Verba et al. 1995, Norris 2002). Kodėl taip atsitinka?

Visų pirma, socialiniai tinklai formuoja būsimų protesto dalyvių tapatybę, bendras vertybes, kultūrinės normas ir bendrus tikslus (Passy 2003; 23–24). Socialiniuose tinkluose formuojasi alternatyvūs diskursai, intersubjektyvūs tikrovės interpretacijų rėmai, leidžiantys pakartotinai interpretuoti realybę ir mesti iššūkį dominuojančiai kultūrai (Snow et al., 1986, Polletta 1999). Taigi dalyvavimas opoziciniuose tinkluose visų pirma sustiprina protestuotojų tapatybę, išgrynina interesus ir suformuoja pradinį nusiteikimą dalyvauti protesto veikloje.

Antra, per socialinius tinklus vyksta informacijos sklaida, Florence Passy žodžiais tariant, „susiejanti individą su proga dalyvauti“ (Passy 2001; 24). Šis aspektas ypač svarbus autoritarinėse ar totalitarinėse šalyse, kuriose masinės informavimo priemonės yra griežtai kontroliuojamos valdžios. Jose opoziciniai socialiniai tinklai, sudarydami prielaidas sklusti necenzūruotai informacijai, atlieka žiniasklaidos pakaitalo funkciją (Osa 2001, 78). Informacijos sklaidą kaip vieną iš svarbiausių socialinių ryšių funkciją nurodo

ir socialinio kapitalo teoretikai (pvz., Coleman 2005; 277).

Trečia, socialiniai tinklai padeda spręsti kolektyvinio veiksmo dilemas (Gould 1993, Ostrom 1990). Aiškindamas, kaip žmonės sugeba išspręsti „veltėdžiavimo“ (*free-rider*) problemą ir kaip visuomenėje atsiranda užsidegimas (*zeal*) – aistringas prisidėjimas prie bendrojo gėrio, kuomet dalyvavimo kaštai yra didesni nei asmeniškai gaunama nauda iš veiklos rezultato (kaip yra dalyvavimo rizikingoje protesto akcijoje atveju), Jamesas Colemanas (2005; 2448) teigia, kad tai paaiškina tokių elgesį skatinančių socialinių normų egzistavimas. O šios, savo ruožtu, priklauso nuo socialinių tinklų struktūros.

Rogeris Petersenas (2001), tyrinėdamas dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime racionalumą teigia, kad žmogaus socialiniai tinklai padeda jam susidoroti su dalyvavimo rizika. Visų pirma ryšiai su kitais žmonėmis jam padeda įvertinti, kiek kitų žmonių prisijungs prie veiklos ir taip numatyti rizikos laipsnį. Antra, individo dalyvavimą skatina abipusiškumo (*reciprocity*) norma – jei vieni tinklo dalyviai įsijungė į rizikingą veiklą, ši norma įpareigoja dalyvauti kitus tinklo narius. Galiausiai, panašiai kaip J. Colemanas, R. Petersenas teigia, kad dalyvavimą gali skatinti žmogaus socialiniame tinkle palaikomos socialinės normos, prisijungimą vertinančios kaip didvyriškumą, o nedalyvavimą – kaip išdavystę (Petersen 2001; 20–23).

Visi šie argumentai pagrindžia, kodėl kolektyvinio veiksmo mobilizacijai yra svarbūs socialiniai tinklai, tačiau nepasako, kokie socialiniai ryšiai turi šį poveikį. Sociologijoje

nuo seno skirtingai žvelgiama į stipriuosius ryšius – ryšius tarp giminių ar artimų draugų, ir silpnuosius – ryšius tarp pažįstamų. M. Granovetteris savo klasikiniame 1973 m. tekste iškelė idėją, kad stiprieji ryšiai skatina socialinį uždaramą ir fragmentaciją, o silpnieji ryšiai, nors dažnai nuvertinami kaip skatinantys susvetimėjimą, iš tiesų integruoja visuomenę. M. Granovetteris teigia, kad stiprieji ryšiai linkę formuoti uždaras klikas (*cliques*) – grupes, kurios visi nariai vienas kitą pažįsta (pvz., mažai tikėtina, kad žmogus visiškai nepažintų savo gero draugo kitų gerų draugų). O silpnieji ryšiai daug dažniau tampa „tiltais“ (*bridge*), sujungiančiais skirtingas socialines grupes, kurios kitu atveju būti atsietos. Anot jo, silpnaisiais ryšiais daug plačiau sklinda informacija (gandai, inovacijos ir pan.), o informacija, pasklidusi stipriųjų ryšių tinkle, tampa perteklinė. Silpnieji ryšiai, jo manymu, būtini ir kolektyvinio veiksmo mobilizacijai. Visuomenėje, kuri susiskaidžiusi į stipriųjų ryšių siejamas uždaras klikas, anot jo, entuziazmas organizuotis negali sklisti tolyn, taigi, kad duotų rezultatą, jis turėtų išsiplieksti kiekvienoje nišoje atskirai (Granovetter 1973; 1374).

Panašiai apie silpnųjų ir stipriųjų ryšių naudą mano ir Robertas Putnamas: savo knygoje „Kad demokratija veiktų“, pasiremdamas Granovetterio idėja, jis teigia, kad tik silpnieji ryšiai įkūnija tą socialinį kapitalą, iš kurio laimi visuomenė. Stipriuosius ryšius jis laikė korupcijos, klientelizmo, visuome-

nėje klestinčio „amoralaus šeimyniškumo“, o ne pilietinės visuomenės prielaida (Putnam 1993). Vėliau išplėtojęs perskyrą tarp rišančio (*binding*) ir siejančio (*bridging*) socialinio kapitalo², jis pripažino, kad abi socialinio kapitalo rūšys gali būti naudingos visuomenėje, tačiau pabrėžė, kad siejantis kapitalas yra svarbesnis ir naudingesnis visuomenės integracijai.

Tačiau kiti autoriai siekia išryškinti stipriųjų ryšių naudą kolektyvinio veiksmo mobilizavimui. Pvz., Douglas McAdamas savo garsiaame Misisipės „Freedom Summer Project“ tyrime atrado, kad būtent stiprieji ryšiai geriau negu silpnieji paaikškina dalyvių įsitraukimą į rizikingą protesto veiklą ir pasilikimą joje. Pripažindamas, kad silpnieji ryšiai galbūt geriau pasitarnauja informacijos sklaidai, jis pabrėžia, kad stiprieji ryšiai turi didesnę galią paveikti žmonių elgesį, todėl jų svarba dalyvių rekrutavimui yra gerokai didesnė (McAdam 1986; 90).

Šiame straipsnyje siekiama patikrinti, kokias funkcijas kolektyvinio veiksmo mobilizacijos procese atlieka stiprieji, o kokias silpnieji ryšiai. Tačiau prieš tai reikia aiškiai apsibrėžti, kas suprantama kaip silpnieji ir stiprieji ryšiai ir kaip ryšio stiprumas gali būti įvertinamas. M. Granovetteris savo 1973 m. tekste ryšio stiprumą apibrėžia taip: „ryšio stiprumas yra laiko, emocinio intensyvumo ir intymumo (abipusio pasikliovimo) ir ryšį apibūdinančių abipusių patarnavimų (*services*) (greičiausiai linijinis)

² Nors ši perskyra ne visai sutampa su silpnųjų – stipriųjų ryšių skirtimi, tačiau ja remiasi. Tai rodo ir siejančio kapitalo pavadinimas (nuorodą į „tiltą“), ir tiesioginė Putnamo nuoroda į Granovetterio veikalą (Putnam 2000; 22–23).

derinys.“ (Granovetter 1973; 1361). Tačiau į detalesnį aptarimą, koks turėtų būti kiekvienos iš šių dimensijų svoris, jis nesileido, o pats kaip ryšio stiprumo matą panaudojo paprasčiausią bendravimo dažnumą. Visgi toks matavimo būdas, regis, šiek tiek nesiderina su pačia Granovetterio idėja, aiškinant, kodėl stiprieji ryšiai skatina uždarumą.

Kaip pažymi Krackhardtas (1992), Granovetterio argumentas remiasi psichologine balanso teorija. Granovetteris teigė, kad socialinių santykių triados paprastai būna uždaros, nes kitaip sukeltų nepatogumo ir disharmonijos jausmą. Taigi pačioje teorijoje užkodotas svarbiausias stipraus ryšio elementas – asmeninis emocinis santykis tarp veikėjų. Galima numanyti, kad intuityviai jaučiamas skirtumas tarp draugystės ryšių ir santykio su pažįstamais visų pirma susijęs su santykio asmeniškumu. Pažįstamas žmogus gali būti bendros organizacijos narys, bendradarbis, kaimynas, su kuriuo nepalaikais asmeninių ryšių, o stiprusis ryšys visada yra asmeninis ir abipusis. Antra, svarbi stipraus ryšio savybė, kurią pabrėžia daugelis autorių, yra tarpusavio pasitikėjimas. Anot Krackhardto (1992), jis kyla iš stipriesiems ryšiams būdingo pozityvaus emocinio ryšio tarp veikėjų ir bendravimo patirties, kuri leidžia nuspėti kito žmogaus elgesį. Galiausiai, kaip savo apibrėžime teigia pats Granovetteris, stiprieji ryšiai apima tarpusavio išipareigojimą. Būtent šie trys bruožai – santykio asmeniškumas, tarpusavio pasitikėjimo ir išipareigojimo buvimas – šiame straipsnyje ir bus laikomi stipriojo ryšio kriterijais.

Toks ryšio stiprumo apibrėžimas neišsprendžia klausimo, kaip traktuoti tokius ryšius, kurie atitinka tik dalį iš šių kriterijų. Ar tarp silpnųjų ir stipriųjų ryšių nėra jokių tarpinių variantų, kurie turėtų savo veikimo logiką? Autoriai, nagrinėjantys pasitikėjimo reiškinių ir jo prielaidas, teigia, kad pasitikėjimas ir ryšio artimumas nebūtinai yra susiję – galima pasitikėti žmogumi, su kuriuo artimai nebendrauji. Pasitikėjimas galimas tarp žmonių, kuriuos vienija panašios vertybės, bendras moralinis kodeksas, net jei jie nėra asmeniškai pažįstami (Seligman 1997, Uslaner 2002). Tuomet kyla klausimas, kaip apibrėžti tokius santykius, kurie grįsti pasitikėjimu, tačiau jis kyla ne iš bendravimo patirties ar asmeninio emocinio ryšio tarp veikėjų, o iš vertybinės bendrystės?

Danielis Levinas ir Robas Crossas teigia, kad greta stipriųjų ir silpnųjų ryšių, kaip juos apibrėžė Granovetteris, yra galimas trečias santykių tipas – silpnieji pasitikėjimo ryšiai. Būtent tokio tipo ryšiai, anot jų tyrimo rezultatų, yra patys efektyviausi perduodant informaciją (Levin and Cross 2004). Tokio trečiojo tipo išskyrimas gerai sprendžia aptartą teorinę dilemą, kylančią atskyrus familiarumą ir pasitikėjimą. Taigi šiame straipsnyje bus skiriami trys ryšių tipai – silpnieji ryšiai, kurie nurodo tik kontakto buvimą tarp veikėjų, silpnieji pasitikėjimo ryšiai, kurie nurodo ne tik kontakto, bet tarpusavio pasitikėjimo egzistavimą, ir stiprieji ryšiai, kurie apibūdina intymumu ir išipareigojimu pasižyminčius santykius.

Sovietinės visuomenės mikrostruktūra

Norėdami ištirti, kokių socialinių tinklų pagrindu Lietuvoje 1988 m. atsirado Sąjūdis, visų pirma turime atsakyti į klausimą, kaip atrodė Lietuvos visuomenė iki Sąjūdžio. Kur ieškoti tų tinklų, kurių pagrindu galėjo būti mobilizuotas sovietinę sistemą sugriovęs kolektyvinis veiksmas? Šis klausimas kelia daug galvosūkių ir Lietuvos sovietmečio visuomenę tyrinėjantiems istorikams ar filosofams (pvz., žr. diskusiją knygoje *Demokratiija Lietuvoje: Pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*, Jurkutė ir Šepetys 2011), ir Vakarų tyrinėtojams.

Komunistinių šalių visuomenės labai skyrėsi ne tik nuo demokratinių, bet ir nuo autoritarinių visuomenių tuo, kad socialumas ir kolektyviškumas jose buvo kuriamas „iš viršaus“. Visos organizacijos, kurios formavo „silpnuosius ryšius“ tarp žmonių, pradedant darbo brigadomis ir saviveikliniais kolektyvais, baigiant profsajungomis, komjaunimu ar komunistų partija, padėjo įgyvendinti režimo ideologiją ir užtikrino žmonių socialinių santykių kontrolę. Būtent todėl, anot Volker ir Flapo (2001), žmonės komunistinėse šalyse (jų tyrimas remiasi VDR atvejo analize) vengė silpnųjų ryšių. Visuotinio skundimo ir įtarinėjimo kontekste silpnieji ryšiai – ryšiai su žmonėmis, kurių gerai nepažįsti – gali būti pražūtingi. Į kuo platesnį silpnųjų ryšių tinklą žmogus įsitraukęs, tuo didesnis pavojus jam nukentėti. Todėl, anot jų, žmonės komunistinėse šalyse buvo (ir tebėra) nepatiklūs ir užsidarę savo siauruose patikimų žmonių ratuose –

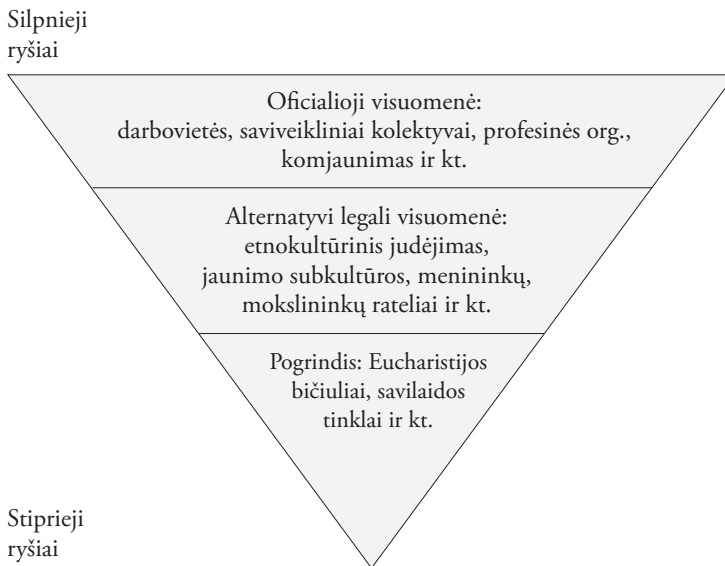
vadinamosiose „nišose“. Būtent silpnųjų ryšių galios suvokimas, jų nuomone, leido šių šalių žmonėms išvengti visuotinio ideologijos poveikio (Volker and Flap 2001; 403). Tačiau, jų teigimu, tai lėmė bendrą visuomenės fragmentaciją ir susvetimėjimą, kuris iki šiol pokomunistinėse šalyse stabdo pilietinės visuomenės plėtrą (panašų argumentą plėtoja ir pilietinės visuomenės silpnumo Vidurio Rytų Europoje ieškojęs Markas Morje Howardas, žr. Howard 2004).

Ar iš tiesų komunistinių šalių visuomenėse nebuvo nieko tarp oficialiųjų tinklų ir privačių uždarytų dragų ratelių? Mūsų atliktas Lietuvos visuomenės sovietmečiu tyrimas rodo ką kitą. Atidžiau ir giliau pažvelgus į sovietmečio socialinį audinį, paaiškėjo, kad šalia oficialiųjų tinklų – gausybės iš viršus sukurtų ir valdžios kontroliuojamų organizacijų, būta ir paslėptos *savaimios visuomenės* – visuomenės, kuri organizavosi be valstybės ir nepaisydama valstybės. Visuomenės, kuri sugebėjo išvengti ideologinės režimo kontrolės ir prievartos ir bandė kurti *savo* socialinę tvarką (Kavaliauskaitė ir Ramonaitė, 2011).

Šią neoficiozinę visuomenę, savo ruožtu, galima dalyti dar į kelis lygius (žr. 1 pav.). Viena vertus, ją sudarė pogrindyje veikę tinklai, prie kurių visų pirma reikia priskirti tokias organizacijas kaip Eucharistijos bičiulių sąjūdis (Labanauskas 2003, Ramonaitė 2011), savilaidos tinklus (žr. Vasiliauskaitė 2006, Jaseliūnas 2006), parapijų savišvietos tinklą, pagrindines vienuolijas ir pan. Kita vertus, ją sudarė ir alternatyvioji legalioji visuomenė – po legalių organizacijų priedanga veikę alternatyvius diskursus ir nesovietinę

tapatybę formavę socialiniai sambūriai bei neformalus judėjimai ar subkultūros, kurių nebuvo galima formaliai uždrausti. Vienas iš įdomiausių tokio veikimo pavyzdžių – nuo 7 dešimtmečio Lietuvoje plėtojęs etnokultūrinis judėjimas (plačiau žr. Ramonaitė, 2011). Veikdamas visų pirma po turistų klubų ir kraštotyrinių draugijų priedanga šis judėjimas kėlė didelių rūpesčių sovietų

repressinėms struktūroms (žr. generolo Vaigausko vadovėlį čekistams, Vaigauskas 1993 [1986]), nes puoselėjo vertybių sistemą, alternatyvią tiek oficialiajai sovietinei ideologijai (pvz., tautinės savimoneš ugdymas), tiek nusistovėjusioms (post)totalitarinio režimo praktikoms (pvz., buvo propaguojama blaivybė, ekologinis elgesys, tarpusavio pasitikėjimas).

1 pav. Lietuvos visuomenės struktūra sovietmečiu

Šioje alternakai netinkamas temas, kviečėsi į diskusijas valdžios prižiūrimus žmones (žr. Ramonaitė *et al.* 2011), arba tam tikri neformalizuoti pusiau privatūs rateliai, pvz., Putino mylėtojų ratas, dažnai rinkdavęsis namuose pas Ireną Kostkevičiūtę (Šukys 2010, Ivanauskas 2011), taip pat jaunimo subkultūros, kurios kartais institucionalizuodavosi klubų pavidalu (Kavaliauskaitė ir

Mikailienė 2011) ir pan. Perestroikos metais šioje erdvėje išsiplėtojo žaliųjų ir paminklo-sauginis judėjimas.

Skirtingai nei oficiali visuomenė, alternatyvi legali visuomenė balansavo ant leistinumo ribos arba žengdavo už jos, prisimdama sankcijų riziką, todėl narystė šiose organizacijose ar neformaliuos tinkluose reikalavo nemažo pasitikėjimo laipsnio tarp

žmonių, nebylaus susitarimo dėl vertybių ir tarpusavio palaikymo. Dažnai solidarumas ir pasitikėjimas buvo šių organizacijų principas ir *raison d'être* – tarsi sąmoninga priešprieša sovietiniam tarpusavio susvetimėjimui. Pvz., vienas iš slaptos žygeivių Punios sutarties principų buvo „turistas turistui draugas“ (Lietuvos žygeivių sąjunga 1997). Etnokultūrinio judėjimo narių tarpusavio artimumo jausmą liudija ir dalyvių patirtys. Pvz., anot Vidmanto Povilionio, „Tas judėjimas buvo labai idealistinis, kažkoks labai šviesus. Išeidavom kauniečiai, iš kažkur ateidavo vilniečiai – susirenkam, pasikalbam, pašokam. Tarpusavio santykiai buvo broliški, seseriški (...)“ (Matulevičienė 2007; 46–55). Šių tinklų žmones nebūtinai siejo asmeniniai santykiai, tačiau buvo būdinga tam tikra vertybinė bendrystė ir pasitikėjimo santykiai. Pasiremdami Levino ir Crosso (2004) terminais, šiuos ryšius galėtume įvardyti „silpnaisiais pasitikėjimo ryšiais“.

Pagrindinėje visuomenėje tarpusavio pasitikėjimo ir įsipareigojimo laipsnis turėjo būti dar stipresnis, kadangi čia veikimo rizikos laipsnis buvo gerokai aukštesnis. Į pagrindinį tinklą galėjo patekti tik tie asmenys, kuriais buvo pasitikima iki galo. (Nepaisant to, bene visi kalbinti pagrindininkai pasakojo apie KGB užverbuotų draugų, kuriais visiškai pasitikėjo, išdavystes). Kaip liudija patys pagrindžio dalyviai, žmogus, kuris atlaikydavo KGB spaudimą ir neišduodavo, buvo „daugiau negu giminė“ (interviu su Ramune Butkevičiūtė Jurkuvienė, Kaunas, 2010 m. birželio 22 d.). Ryšius tarp šio tinklo žmonių be abejonės galime įvardyti stipriais ryšiais pagal visus kriterijus, – ry-

šiai buvo asmeninio pobūdžio, jiems buvo būdingas aukštas pasitikėjimo ir tarpusavio įsipareigojimo laipsnis.

Kai kada pagrindžio veikėjai užsidarydavo siauruose patikimų bendražygių ratuose ir, vengdami išdavysčių ir nenorėdami sukelti pavojaus kitiems, atsiribodavo nuo likusios visuomenės. Pavyzdžiui, pagrindinio „Varpo“ leidėjo Vytauto Vaineikio žmona apie savo vyrą pasakoja, kad jis net Sąjūdžio metais neįsijungė nei į sąjūdines, nei politinių kalinių ir tremtinių organizacijas, o veikė savame lagerio laikų bendražygių rate: „Mes daugiau ryšius palaikydavom su vyro bendrabyliais. (...) I: o gal teko priklausyti „Tremtinio klubui“? R: ne ne ne, nepriklausėm. Nežinau, vyras buvo labai nepatikus. Jis praėjęs tuos pragarus, tai... na, draugų tai turėjo.“ (interviu su Stanislava Vaineikiene, Ukmergės raj., 2010 m. liepos 10 d.).

Kita vertus, tarp visų trijų socialinių terpių – oficialiosios, alternatyvios legalios ir pagrindinės – vyko cirkuliacija. Kaip apie šių trijų sluoksnių tarpusavio sąveiką pasakoja etnokultūrinio judėjimo ir pagrindžio dalyvis Vytenis Andriukaitis: „Ir lyg ir trys sluoksniai – vienas oficialus: akademinis choras „Neris“, studentų mokslinė bendrija, grupės, kurso olimpiados, čia veikla. Susipažįsti, veikti, pamatai du, tris, keturis, penkis, pakalbini juos ateiti į muzikinį folklorinį būrelį. Paskui tame muzikiniame folkloriniame būrely mes darydavom savišvietos sistemą, kviesdavom profesorius, daktarus iš Istorijos, iš Filosofijos instituto. <...> O paskui eidavai su jais į artimesnį kontaktą ir tada pasikviesdavai į, tarkim, siauresnį studentų ratą. Ir tame rate jau būdavome tie, kurie žinojom, kad mes vieni

kitais tikim.“ (interviu su Vyteniu Povilu Andriukaičiu, Vilnius, 2010 m. gruodžio 1 d.).

Kaip matyti iš citatos, oficialusis sluoksnis – sistemos sukurtos saviveiklinės, mokslinės ar kitokios organizacijos – veikė kaip neutrali socialinė terpė, leidžianti užmegzti ryšius su įvairiais naujais žmonėmis ir įtraukti juos (tuos, kurie atitinka tam tikrus kriterijus) į alternatyvią bendruomenę. Alternatyvi legalioji terpė (šiuo atveju – prie LTSR Liaudies buities muziejaus veikęs muzikinis folklorinis būrelis, uždarytas 1975 m. – vienas iš reikšmingų Kauno etnokultūrinio judėjimo židinių) buvo tarsi pereinamoji zona, leidusi patikrinti ir atsijoti tikrai patikimus žmones, kuriuos galima buvo įtraukti į rizikingą pagrindinę veiklą.

Ši trumpa skirtingų socialinių būvių sovietinėje Lietuvoje apžvalga rodo, kad į sovietmečio visuomenę negalima žvelgti kaip į iš viršaus sukurtą silpnųjų ryšių tinklą, atitrūkusį nuo privačioje erdvėje funkcionuojančių stipriųjų ryšių „nišų“. Iš tiesų oficialiniai silpnieji ryšiai buvo panaudojami kaip socialinis kapitalas formuoti savaimios visuomenės tinklams, grįstiems pasitikėjimo santykiais. Savaimi visuomenė savo ruožtu buvo sudaryta iš daugiau ar mažiau legaliai veikusių institucionalizuotų (taigi santykinai atvirų) tinklų ir iš stipriaisiais ryšiais pagrįstų pagrindinių tinklų.

Kaip matyti ir iš V. Andriukaičio ir kitų pateiktųjų interviu, perėjimas į pagrindinę erdvę buvo grįstas asmeniniu ryšiu: „tai jau buvo kitas lygmuo. Jau atėjęs į [žygeivių] susirinkimą, Kronikos (Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos – A. R.) neatneši ir nepasakyksi: „vaikiniai, čia įdomi knygelė, duodu tau,

paskui duok kitam, čia įdomu, pasiskaitykit“. Čia jau ėjo asmeniškai.“ (interviu su KPI žygeivių klubo vadovu Juozu Dapkevičium, Vilnius, 2011 m. vasario 5 d.). Tačiau, nors ir būdami stiprieji ryšiai, jie išėjo iš privačiosios sferos ribų – tai buvo organizuotas ir efektyvus (nepaisant didelių represinių režimo pastangų gebėjęs kurti socialines institucijas – savišvietos ir savilaidos sistemą) politinio veikimo tinklas.

Protesto mobilizacijos dinamika 1987–1988 m.

Apžvelgus Lietuvos visuomenės sovietmečiu *mikro* sanklodą, galima klausti, kurioje iš terpių 1988 m. gimė Sąjūdis? Ar jis kilo stipriais tarpusavio įsipareigojimo ryšiais grįstoje pagrindinėje erdvėje, kurioje akivaizdžiausiai reišėsi antisisteminės nuostatos? Ar jis susiformavo silpnaisiais pasitikėjimo ryšiais ir nesisteminėmis vertybėmis pasižymincioje alternatyvios legalios visuomenės terpėje? Ar jam susikurti panaudoti oficialieji, pačios sistemos sukurti socialiniai tinklai? Vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nėra; paaiškėja, kad visi šiek tinklai mobilizacijos procese suvaidino tam tikrą svarbią funkciją.

R. Petersenas (2001) su antropologiniu gilumu analizavęs Lietuvos partizaninį judėjimą teigia, kad skirtinguose protesto etapuose veikia skirtingi mobilizaciniai mechanizmai ir į protesto veiksmus įsijungia skirtingi veikėjai. Pereinant nuo nepasitenkinimo prie aktyvaus veiksmo, individui reikia peržengti dalyvavimo slenkstį (angl. *threshold*), kuris susijęs su strateginiu indi-

vidualaus veiksmo naudos ir rizikos kaštų apskaičiavimu. Darant prielaidą, kad rizikos laipsnis skirtinguose etapuose priklauso nuo protesto dalyvių skaičiaus, individo dalyvavimo slenkstis yra apibrėžiamas kaip proporcija žmonių, kurie turi įsijungti į protestą, kad individas nuspręstų į jį įsijungti (Granovetter 1978; 1422). Pirmame etape, kol į protesto veiksmus įsijungia mažai žmonių, rizikos laipsnis yra labai aukštas. Vėlesniame etape pradeda veikti „saugumo dėl skaičiaus“ apskaičiavimas: kuo daugiau protestuotojų, tuo mažesnė tikimybė asmeniškai patirti režimo sankcijas (Peteresen 2001; 23). Augant dalyvaujančių procentai, rizikos keliama dalyvavimo kaštai mažėja, kol galiausia pasiekia 0, kai į protesto veiksmą įsijungia 100 proc. visuomenės. Atitinkamai didėja dalyvavimo nauda ir nedalyvavimo kaštai, nes kuo daugiau žmonių prisijungia prie protesto, tuo gėdingesnis atrodo susikompromitavusio režimo palaikymas (Karlkin and Petersen 1993; 592).

Dalyvavimo slenkščio aukštis skirtingiems individams gali skirtis. Tik taip galima paaiškinti, kodėl vieni žmonės greičiau įsijungia į protesto veiksmus, o kiti vėliau. Sudėtingiausia, atrodo yra paaiškinti pirmievių veiksmus, t.y. pirmųjų žaidėjų, kurie veikia dar nesant jokių matomų ženklų, galinčių padėti įvertinti rizikos laipsnį. Jų dalyvavimo slenkstis yra 0 procentų, t.y. jie veikia tuomet, kol dar niekas kitas neįsijungia į veiksmą ir rizikos laipsnis yra pats aukščiausias. Tokį elgesį Petersenas vadina „fanatišku“, kadangi tai yra elgesys, *nepaisantis* rizikos (Petersen 2001; 274). Akivaizdu, kad mechanizmai, paaiškinantys tokį

elgesį, skiriasi nuo tų, kurie paaiškina vėliau įsijungiančių dalyvių veiksmus.

1987 m. rugpjūčio 23 d. mitingas

Žvelgiant į Lietuvos atvejį ir nagrinėjant proceso mobilizacijos dinamiką 1987–1988 m., galima išsikirti keletą reikšmingų lūžinių įvykių, kurie skirtingiems žmonėms suveikė kaip slenkščio taškai. Pirmasis toks įvykis neabejotinai buvo 1987 m. mitingas Ribentropo-Molotovo paktui paminėti prie A. Mickevičiaus paminklo. Kokį vaidmenį jis suvaidino visuomenėje, galime gerai matyti iš to meto Romualdo Ozolo dienoraščio įrašų. 1987 m. rugpjūčio 24 d. įrašas skelbia: „Demonstracija prie Mickevičiaus vis dėlto pavyko: žmonių susirinko, išsigando ne visi. (...) Nežinau, kaip reikšis šis įvykis rusų nurodymuose mums, bet savaime faktas yra nepaprastai reikšmingas: pirmoji politinė demonstracija po Kalantos susideginimo.“ Kitos dienos (rugpjūčio 25 d.) įrašė konstatuojama dar stipriau: „Vakar leidykloje viens kito taip ir teiraujasi: kaip demonstracija? Tai gal buvai demonstracijoje? (...) Ką gi, pradžia padaryta. Kad ir kaip valdžia stengiasi sulaukyti judėjimą, jis kyla netikėčiausiomis formomis, lįsdamas per visas skylės, ir sustabdyti jo nebeįmanoma.“ (Ozolas 2007; 23–24).

Šis mitingas buvo pirmoji kibirkštis, pastūmėjusi tolimesnius įvykius keliais aspektais. Ne tiek pats mitingas, kiek valdžios reakcija parodė, kad dalyvavimo rizikos laipsnis nėra toks aukštas, kaip manyta iki tol. Nors nemažai mitingo dalyvių patyrė tam tikras represijas, bet tai daugiausia buvo apsvaistymas darbo kolektyvuose, įspėjimai ir pan. Kai kur tokios valdžios sankcijos bai-

gėsi fiasko, pvz., Vytauto Bogušio svarstymo Jaunimo teatro visuotiniame profsąjungos susirinkime metu nemaža dalis kolegų jį ne pasmerkė, o palaikė, susirinkimo metu ideologines kalbas lydėjo triukšmas ir juokas, galiausiai po valandos jį teko užbaigti ir Bogušis iš darbo nebuvo išmestas (Digrytė 2007).

Dar svarbesnį vaidmenį, ko gero, suvaidino pats šio įvykio aptarimas visuomenėje, kuris atskleidė didesnę nei manyta nepasitenkinimo sistema mastą ir protesto palaikytojų procentą. Tiek oficialūs svarstymai darbovietėse, tokie kaip Jaunimo teatro atveju, tiek neformalūs aptarimai, kaip iliustruoja iš citata iš Ozolo dienoraščio apie bendradarbių reakciją į mitingą „Minties“ leidykloje, tiek dirbtinai ir juokingai atrode gausūs priverstiniai smerkiantieji pasisakymai ir laišakai sovietinėse visuomenės informavimo priemonėse plačiai išviešino šį mitingą ir leido pajusti visuomenės nuotaikas.

Galiausiai, mitingo dalyvių žingsnis veikti nepaisant rizikos suveikė kaip tam tikra moralinė sankcija tiems, kurie prijautė mitingo dalyvių tikslams, bet neišdrįso viešai prijungti prie akcijos. Kaip apie šio mitingo poveikį apsisprendimui veikti pasakoja Arvydas Juozaitis: „Aš žinojau, kad jeigu ten pasirodysiu – galas mano karjerai. Bet tada gi buvo lūžio metas, nežinojai, kuo viskas baigsis, bet aistra reikalavo dalyvauti įvykiuose. Tai vat, aš tai [rūgpijūčio] 23-iai ruošiausi savo keliu ir fotoaparata pasiečiau, ir sukiojau aplinkui (...) paskui moviau ten į Užupį, užlipau į palėpę, iš palėpės žiūrėjau, fotografavau, paskui nuėjau vėl atgal, pasižiūrėjau, kokia minia. (...) po to nusileidęs

nuo Gedimino kalno, atsimenu, einu Lenino prospektu, žiūriu – žmonės visur, niekas neatsitikę tarsi. Bet toks vidinis įsitikinimas, kad viskas – lūžis įvyko, kad bent jau aš apsisprendęs veikti.“ (Interviu su Arvydu Juozaičiu, 2010 m. gegužės 17 d.).

Kas buvo šie pirmieji – 1987 m. mitingo dalyviai – ir kokie buvo jų elgesio motyvai? Įvairiais duomenimis mitinge galėjo dalyvauti nuo 500 iki kelių tūkstančių žmonių. Kaip rašo įdėmiai įvykį sekęs ir jį fotografavęs Arvydas Juozaitis, vienu metu aikštėje buvo apie 500 žmonių, tačiau mažai žmonių stoviniavo ne pačiame mitingo centre, dalis dalyvių per maždaug 2 val. trukusį įvykį keitėsi, taigi iš viso mitinge galėjo sudalyvauti virš tūkstančio. Pačiame mitingo viduryje stovėjo apie 200 ar 300 žmonių (Juozaitis 1987).

Mitingo rengėja laikoma Lietuvos Laisvės lyga. Tačiau Laisvės lyga neturėjo plataus dalyvių tinklo. Net pats jos lyderis Antanas Terleckas negali įvardyti, kiek žmonių iki 1988 m. priklausė Laisvės lygai – organizacija neturėjo jokių sąrašų, Laisvės lygos nariais buvo laikomi tie, kas pritaria jos tikslams (pokalbis su A. Terlecku, Vilnius, 2011 m. balandžio 13 d.). Pagrindinį organizacijos branduolį galėjo sudaryti apie dvidešimt tarpusavyje bendraujančių žmonių. Dalis jų ir yra plačiai žinomi kaip mitingo organizatoriai ir dalyviai: A. Terleckas, V. Bogušis, Julius Sasnauskas, kun. Robertas Grigas.

Tačiau kas sudarė didžiąją mitingo dalyvių masę? Kaip rodo archyviniai dokumentai, liudytojų prisiminimai, kaip pripažįsta pats mitingo organizatorius A. Terleckas, bene didžiausią mitingo dalyvių dalį su-

darė katalikiškojo pagrindinio judėjimo dalyviai. Tarp mitingo dalyvių galime rasti Kauno Eucharistijos bičiulių lyderius Aldoną Raižytę, Edvardą Šiugždą, Ramunę Butkevičiūtę-Jurkuvienę ir kitus, blaivybės sąjūdžio veikėjus Juozą Kančį, Adelę Brazdžiūtę, Jovitą Niūniavaitę-Lesienę, Vaclovą Ralį, Vladą Šiuparį (Niūniavaitė-Lesienė ir Lesys 2008) ir kt. A. Terlecko teigimu, katalikiškojo pagrindžio aktyvistus mitinge dalyvauti mobilizavo sesuo Nijolė Sadūnaitė (pokalbis su A. Terlecku, Vilnius, 2011 m. balandžio 13 d.).

Šie žmonės yra iš tos visuomeninės erdvės, kuri šiame straipsnyje buvo įvardyta kaip pagrindinė visuomenė, siejama stipriųjų ryšių. Skirtingai nei mitingo organizatoriai, žinomi disidentai A. Terleckas, N. Sadūnaitė ar V. Bogušis, kurių veiksmus gerai gali paaiškinti didvyriškumo ir/arba "kankinystės" statuso motyvacija (Petersen 2011; 41, 284), šie žmonės nebuvo linkę kovoti prieš sistemą atvirais veiksmais. Didžioji dalis katalikiškojo pagrindžio dalyvių veiklos buvo slapta, jos principas buvo siekti veikti stengiantis, kiek įmanoma, nepakliūti į KGB struktūrų akiratį, kad veikla nebūtų sunaikinta. Tačiau būtent šie žmonės aktyviai dalyvavo tiek 1972 m. Kauno įvykiuose po Kalantos susideginimo, tiek 1987 m. mitinge prie Mickevičiaus paminklo. Kodėl?

Viena vertus, šių žmonių antisistemiškumo laipsnis, be abejo, buvo aukštesnis negu bet kurios kitos socialinės grupės, taigi subjektyvi protesto nauda, kalbant racionalaus pasirinkimo teorijos terminais, jiems galėjo būti aukštesnė nei kitiems. Tačiau nepatenkintų sovietine sistema, kaip vėliau

paaikšėjo, Lietuvoje tikrai buvo daugiau negu du ar trys šimtai. Apie mitingą žinojo gana daug žmonių, nes apie jį buvo pranešta per užsienio radiją. Tačiau kodėl dalyvavo būtent tie, o ne kiti žmonės? Geriausia tai gali paaiškinti stipriųjų ryšių tarpusavio išpareigojimo fenomenas. Pagrindyje veikiančių žmonių tinklas nebuvo labai platus, jie buvo susiję stipriais pasitikėjimo ryšiais, tad užteko tik žinojimo, kad kažkas iš bendražygių dalyvavo, ir dalyvavimas tapo moraliniu įpareigojimu visiems tinklo dalyviams. Nedalyvavimas iš baimės būti sulaukytam, kai kiti bendražygiai dalyvauja, tolygu išdavystei. Šis mechanizmas, apie kurį rašo J. Colemanas ir R. Petersenas, gali paaiškinti, kaip racionalūs individai imasi veiklos, kuri gali būti įvardijama kaip fanatiškas veiksmai – veikimas nepaisant rizikos. Tačiau stiprieji ryšiai yra būtina tokio mechanizmo suveikimo sąlyga.

Sąjūdžio įkūrimas 1988 m. birželio 3 d.

Antrasis etapas protesto mobilizacijos procese buvo Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio įkūrimas 1988 m. birželio 3 d. Kaip rodo istorinė įvykių rekonstrukcija, šiame etape iniciatyva kilo iš alternatyviosios legalsios visuomenės ratų – etnokultūrinio judėjimo, mokslininkų ir menininkų ratelių, žaliųjų ir paminklosauginio judėjimo aktyvistų (žr. Ramonaitė et al. 2011). Nors į 1988 m. birželio 3 d. sudarytą Sąjūdžio iniciatyvinę grupę buvo įtraukta nemažai oficialiosios visuomenės veikėjų, turėjusių neblogo statusą sovietinėje Lietuvoje, tačiau visa organizacinė iniciatyva kilo alternatyviuosiuose sluoksniuose.

Renginys, kuriame buvo įkurta Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, buvo pradėtas organizuoti savaitę prieš birželio 3 d., aktyvesniam jaunimui pasilikus po susitikimo su į Lietuvą atvykusiu Estijos Liaudies fronto nariu Ivaru Raigu ir suformavus organizacinę komandą. Skirtingai nei 1987 m., rugpjūčio 23 d. mitingo atveju, apie šį renginį nebuvo skelbiama per užsienio radiją nei jokias kitas žiniasklaidos priemones, nepaisant to, kad buvo atspausdinti ir kai kuriose įstaigose pakabinti skelbimai. Visas organizacinis darbas buvo atliktas tiesioginių socialinių ryšių pagalba.

Organizatorių užduotis buvo per keletą dienų surinkti žmones, kurie, viena vertus, būtų kuo platesnio spektro, nes norėta kurti nacionalinio lygmens organizaciją, kita vertus, reikėjo, kad į renginį susirinktų žmonės, kurie būtų vertybiškai patikimi. Visi šeši organizacinės komandos žmonės buvo aktyvūs alternatyvios visuomenės tinklų dalyviai, priklausę ne vienam formaliam ar neformaliai alternatyvų diskursą plėtojantiems sambūriui. Šie ryšiai pirmiausia ir buvo panaudoti kviečiant žmones į renginį (plačiau žr. Ramonaitė et al. 2011).

Buvo panaudojami ir asmeniniai arba patikimų žmonių pažįstamų tinklai. Kaip pasakoja vienas iš birželio 3 d. renginio organizacinės komandos narių Artūras Skučas: „Kai Sąjūdį jau kūrėm, viena iš mano užduočių buvo ta, kad aš skambinau inteligentijai, šitai inteligentijos grupei, ir juos kalbinau atvykti į Sąjūdį. <...> Na, aš pasuošvį (Marcelijų Martinaitį – aut. past.) [atėjau], sakau, užrašų knygutę duok. Peržiūrėjau sąrašą ir rašiausi telefonus. Vienus paži-

nojau, kitų nepažinojau, klausdavau, kas jis toks.“ (Interviu su A. Skuču, 2010 m. lapkričio 17 d.). Informacija buvo perduodama iš lūpų į lūpas, be to, apie būsimą įvykį buvo skelbiama ir kituose renginiuose, kuriuose rinkosi reformistiškai orientuota inteligentija ir jaunimas.

Birželio 3 d. susitikimas vyko Mokslų akademijos salėje, kuri buvo sausakimša. Skaičiuojama, kad susitikime dalyvavo apie 500 žmonių. Archyvuose išlikusiame sąraše, kuriama organizatoriai prašė užsirašyti prie Sąjūdžio norinčius prisijungti žmones (jų užsirašė gerokai mažiau negu salėje buvo žmonių – apie 160), tarp dalyvių galime rasti „Sietyno“ leidėjus, etnokultūrinio judėjimo dalyvius, jaunųjų mokslininkų klubų narius ir pan. (Lietuvos valstybės naujasis archyvas, Sauliaus Pečeliūno fondas F-54, bylos nr. 3.). Dalyvavimo pačiame renginyje rizikos laipsnis buvo labai menkas, nes pretekstas susirinkimui buvo komisijos Lietuvos TSR Konstitucijos pataisoms remti darbo rezultatų pristatymas. Dalis dalyvių atėjo vedami smalsumo, žinodami, kad tą dieną vyks „kažkas svarbaus“, dalis atėjo aiškiai žinodami, kad tą dieną turi būti įkurtas kažkas panašaus į Estijos liaudies frontą ir pasiryžę pasiekti, kad tai įvyktų (kaip pasakui paaikšėjo, šių žmonių spaudimas buvo lemiamas Sąjūdžio įkūrimo prielaida).

Apibendrinant galima teigti, kad šiame protesto mobilizacijos etape svarbiausią vaidmenį suvaidino silpnieji pasitikėjimo tinklai. Svarbiausia socialinių tinklų funkcija šiuo atveju buvo paskleisti informaciją apie renginį vertybiškai patikimų žmonių ratuose. Uždavinys buvo įgyvendintas labai sė-

kmingai – dalyvių susirinko pilna salė ir tai buvo kaip tik tokie žmonės, kurie neleido pasukti visos įvykio eigos iš anksto instruktuotos Mokslų akademijos valdžios norima kryptimi. Be to, organizatoriai per tiesioginį asmeninį kontaktą sugebėjo užtikrinti, kad į susirinkimą ateitų tie žmonės, kurie turi svorį visuomenėje, kuriuos galima būtų siūlyti į iniciatyvinę grupę.

Silpnieji pasitikėjimo tinklai, viena vertus, yra platesni nei stiprieji, todėl gali geriau atlikti informacijos sklaidos funkciją. Kita vertus, vienydami bendra opozicine tapatybe ir vertybėmis pasižyminčius žmones, jie gali skleisti ne tik žinią, tačiau ir protesto „entuziazmą“, apie kurį rašė M. Granoveteris (1973). Be to, šie alternatyvią visuomenę siejantys tinklai pasitarnavo mažinant individų dalyvavimo slenkstį. Kaip teigia M. Granovetteris (1978; 1429), vertinant dalyvavimo riziką, svarbu ne objektyvi, bet subjektyviai suvokiama protestuotojų proporcija visuomenėje. Alternatyvioje visuomenėje ši proporcija buvo akivaizdžiai didesnė, nei visoje tuometinės Lietuvos visuomenėje.

Sąjūdžio plėtra 1988 m. birželio–spalio mėn.

Trečiasis protesto mobilizacijos etapas buvo Sąjūdžio virtimas masiniu judėjimu, kurį demonstravo du dalykai – organizacinė Sąjūdžio struktūros plėtra už Vilniaus ribų ir masiniai mitingai. Žvelgdami į dalyvių skaičiaus kitimą, galime matyti, kad Sąjūdžio plėtra per kelis mėnesius po Sąjūdžio iniciatyvinės grupės įkūrimo vyko geometrine progresija. Nors buvo vasaros atostogų

metas, pirmosios Sąjūdžio rėmimo grupės susikūrė dar birželio mėnesį (Kaune, Rumšiškėse), iki rugsėjo Sąjūdžio rėmimo grupės jau egzistavo maždaug pusėje Lietuvos rajonų, iki Sąjūdžio suvažiavimo spalio mėn. – visuose didesniuose miestuose ir gyvenvietėse (Rupšytė, 2009). Birželio 24 d. Vilniuje Katedros aikštėje suorganizuotame mitinge jau dalyvavo apie 30 tūkst. žmonių, o liepos 9 d. mitingas Vingio parke jau pritraukė 100 tūkst. dalyvių (Rupšytė 2010; 246). Kokiu būdu buvo įmanomas toks spartus judėjimo dalyvių skaičiaus augimas ir kokį vaidmenį čia suvaidino socialiniai tinklai?

Žinios apie Sąjūdį provinciją iš pradžių pasiekdavo tik per asmeninį kontaktą – per Vilniuje ar Kaune gyvenusius gimines, draugus, vasarą pas tėvus sugrįžusius universitetuose studijuojančius vaikus, tam tikrus renginius. Pvz., ne viename rajone žinią apie Sąjūdį parvežė vasarą kvalifikacijos kursuose ar konferencijose sudalyvavę mokytojai (interview su Arvydu Versecku, Kuršėnai, 2009 m. liepos 29 d., interview su Arvydu Pėšina, Ukmergė, 2010 m. liepos 7 d.). Bene stipriausias impulsas prisijungti prie Sąjūdžio ir patiems imtis organizacinės veiklos buvo sudalyvavimas Sąjūdžio mitinge. Tačiau tam buvo būtina turėti socialinių ryšių su žmonėmis, kuriais gali pasitikėti. Kaip pasakoja Kuršėnų Sąjūdžio dalyvė Nijolė Miniotienė:

Kaune atsidūriau atsitiktinai, mano gimtadienis buvo ant ryto, ir aš nuvažiauvau pas draugus. Ir man nieko nežinant absoliutiškai, pakvietė į tą renginį. (...) Ir aišku, kai pamačiau trispalvę, tai buvau siaubingai sukrėsta, nes atrodė – kur mane atvedė?! Aš draugei sakau: „kur tu mane atvedei?“ Sako: „tylėk.“ (...) Tai yra nepakartojamos akimirkos

ir turbūt labiausiai visus kaustė baimė tuomet, siaubinga vidinė įtampa ir baimė, kur papuolėm, kas yra kur, nes man, pavyzdžiui, kada aš važiuavau, aš tuo metu apie tą Sąjūdį nieko nežinojau. Čia bent rajone dar niekas, bent čia, mūsų Kuršėnų lizde, tai buvo tylu. Ir žinau, kai aš grįžau, aš net bijojau prasižioti, aš galvojau, ką dabar daryti – pasakoti, nepasakoti, kur aš buvau. Iš darbo atleis, gal išmes tuoj pat, buvo tokios mintys. Ką daryt, kam galiu sakyti ir ką sakyti, kaip sakyti?“ (interviu su N. Miniotiene, 2009 m. liepos 30 d.)

Nedalyvaudama jokiuose alternatyvios visuomenės tinkluose (Kuršėnuose, regis, iki Sąjūdžio nelabai būta alternatyvios visuomenės sambūrių, neskaitant atskirų asmenų, įsitraukusių į pagrindinius tinklus), informantė neturėjo silpnųjų pasitikėjimo ryšių, kuriuos būtų galėjusi panaudoti kolektyvinio veiksmo mobilizacijai. Tačiau šiuo atveju padėjo giminystės ryšiai: paaiškėjo, kad moters giminaitis ieško bendražygių ir bando organizuoti Kuršėnuose Sąjūdžio grupę. Apie patyrimą mitinge ji atsargiai išdrįso prasitarti ir bendradarbei, su kuria artimiau bendraudavo, – tai tapo pamatu vėliau formuoti Sąjūdžio grupę darbovietėje.

Žiniai apie Sąjūdį plečiantis ir gausėjant jo dalyvių, dalyvavimo rizikos laipsnis vis mažėjo ir vis plačiau galėjo būti panaudoti kiti mobilizacijos mechanizmai. Ypač reikšmingą vaidmenį suvaidino 1988 m. rugpjūčio 11–12 d. vykęs TSKP CK Politbiuro nario Aleksandro Jakovlevo vizitas, kurio metu buvo suorganizuotas ir jo susitikimas su Sąjūdžio vadovais. Jakovlevas leido suprasti, kad LKP turėtų toleruoti, o ne drausti Sąjūdžio veiklą (Laurinavičius ir Sirutavičius 2008; 118 – 123). Šis susitikimas tarsi davė ženklą, kad Sąjūdžio veikla yra legali. Tai

nuėmė baimę ir paskatino dar spartesnę Sąjūdžio plėtrą.

Kaip rodo Sąjūdžio grupių kūrimosi provincijoje analizė (žr. Ramonaitė ir Kavaliauskaitė 2011), Sąjūdžio struktūrai sukurti buvo išnaudojami visų tipų socialiniai tinklai – nuo giminystės ryšių iki oficialiųjų struktūrų, tokių kaip komjaunimas, politinio švietimo būreliai ar pan. Ankstyvosios Sąjūdžio rėmimo grupės (pvz., Rumšiškėse, Marijampolėje) buvo įkurtos anksčiau egzistavusių alternatyviosios legaliosios visuomenės sambūrių, įvairių diskusijų klubų pagrindu. Svarbiausias iššūkis jiems buvo: kaip išeiti už klubo ir asmeninių pažinčių ribų ir sukurti platesnę struktūrą. Tam tikslui pasiekti buvo nebijoma remtis silpnaisiais ryšiais – kontaktuoti su mažai pažįstamais žmonėmis ir kviesti juos į Sąjūdžio struktūras. Pvz., Ukmergės Sąjūdžio grupės įkūrėjai pasakoja, kad žmonės į steigiamąją grupę susirinkimą kvietė telefonu, per asmenines pažintis ieškodami kontaktų žmonių, kuriuos žinojo esant reformistinių pažiūrų: „Tai va, kaip dabar atsimenu, buvo toks Juozas Daunys, tai jį pakvietėm dėl to, kad jis buvo kažkokį trumpą straipsniuką mūsų laikraštini (*Gimtoji žemė* – aut. past.) įdėjęs. Nebeatsimenu, dėl ko [...], bet toks ne valdiškas straipsniukas. [...] Susižinojom, kad jis tuo metu dirbo Kelių valdyboj, tai tiesiog paskambinom jam.“ (interviu su Julium Zarecku, Ukmergė 2010 m. liepos 8 d.).

Vėlesniu laikotarpiu pagrindiniu mobiliacinio resursu tapo profesiniai ir kaimynystės ryšiai – Sąjūdžio rėmimo grupės ėmė kurtis darboviečių ir gyvenviečių pagrindu. Tokia struktūra, įvertinant jau besiformuojančią

praktiką, buvo įtvirtinta Sąjūdžio įstatuose: 1988 m. liepos mėn. paskelbtame Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio veiklos principų projekte numatyta, kad „Sąjūdžio grupės steigiamos darbo kolektyvuose bei organizacijose“, vėliau įtvirtinta, kad grupės gali būti kuriamos pagal teritorijas, darbo vietą, profesiją, veiklos tikslą (Bartkevičius 2010a). Didžiuosiuose miestuose vyravo grupės, įkurtos darboviečių pagrindu, o mažose gyvenvietėse – teritoriniu. Šių socialinių tinklų panaudojimas užtikrino greitą ir efektyvų Sąjūdžio organizacinės struktūros išplitimą visoje Lietuvoje, įskaitant tas vietas, kur neegzistavo kolektyvinio veiksmo mobilizacijai būtini kitokio tipo socialiniai tinklai. Skaičiuojama, kad iš viso 1989 m. Lietuvoje buvo apie 1730 Sąjūdžio rėmimo grupių, jų nariais buvo apie 200 tūkst. Lietuvos gyventojų (Bartkevičius 2010b).

Išvados

Ką šis atvejo tyrimas pasako apie socialinių tinklų svarbą kolektyviniam veiksmui ir apie stipriųjų ir silpnųjų tinklų funkcijas? Visų pirma, analizės rezultatai parodo, kad tinklaveikos teorijos prielaidos pasitvirtina ir (post)totalitarinėje šalyje, kurių visuomenės paprastai laikomos atomizuotomis ir stokojančiomis socialinių ryšių. Gilesnis žvilgsnis į sovietmečio Lietuvos *mikro* struktūrą atskleidė didelę socialinių tinklų įvairovę, pradedant nuo stipriausiais ryšiais pagrįstų pagrindinių tinklų, baigiant oficialiose organizacijose susiformavusiais silpnaisiais ryšiais, kurie, kaip pasirodė, sėkmingai gali būti panaudoti rekrutavimui tiek į Sąjūdį, tiek į alternatyviuo-

sius ar pagrindinius tinklus iki susikuriant Sąjūdžiui.

Antra, tyrimas parodė, kad tiek stiprieji, tiek silpnieji ryšiai vaidina reikšmingą vaidmenį masinio judėjimo mobilizacijos procese. Tačiau jų funkcijos yra skirtingos. Stiprieji ryšiai yra svarbiausi pradinėje protesto veiklos stadijoje, rekrutuojant į ją žmones, kurie gali veikti nesant galimybių įvertinti veikimo rizikos laipsnį. Kitaip tariant, stiprieji ryšiai reikalingi „pralaužiant ledus“. Lietuvos atvejo tyrimas leidžia teigti, kad stiprieji ryšiai ypač gerai atlieka dvi teorinėje dalyje aptartųjų socialinių tinklų funkcijų: opozicinės tapatybės formavimo ir kolektyvinio veiksmo dilemų įveikimo, per socialines normas paskatinant „užsidegimo“ elgesį.

Tyrimas taip pat parodė, kad silpnieji ryšiai geriau atlieka informacijos sklaidos funkciją, kurią akcentavo M. Granovetteris. Akivaizdu, jog be silpnųjų ryšių panaudojimo Sąjūdis nebūtų galėjęs tapti masiniu judėjimu. Tol, kol buvo pralaužta valdžios informacinė blokada, žinios apie Sąjūdį ir jo organizuojamus mitingus galėjo skliti tik socialinių tinklų pagalba. Galingai Sąjūdžio struktūrai sukurti buvo efektyviai panaudoti pačios sistemos sukurti socialiai tinklai, visų pirma darbo kolektyvai.

Lietuvos atvejo analizė taip pat pademonstravo, kad analizuojant – bent jau posttotalitarinėje visuomenėje – kolektyvinio veiksmo mobilizacijos mechanizmus, kaip atskirą tipą, prasminga skirti silpnuosius pasitikėjimo ryšius. Skirtingai nei oficialieji tinklai, kurie naudingi tik kaip informacijos tarpininkas, silpnieji pasitikėjimo

ryšiai gali atlikti kelias funkcijas: ir opozicinės tapatybės formavimo, ir informacijos bei entuziazmo perdavimo, ir dalyvavimo slenkščio sumažinimo, suformuojant kitokį įspūdį apie protesto palaikytojų proporciją

visuomenėje nei susidarytų žmogus, nedalyvaujantis tokiuose tinkluose. Tai paaiškina, kodėl būtent ši – alternatyvios legaliosios visuomenės – terpė ir tapo Sąjūdžio lopšiu.

LITERATŪRA

Bartkevičius, Kęstutis. 2010 a. *Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio vietinio lygmens organizacijos 1988 – 1990 metai: struktūros ir socialinė analizė. Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas.

Bartkevičius, Kęstutis. 2010 b. „Sąjūdžio idėjų sklaida Lietuvos miestuose, rajonuose, kaimuose“ in Bronius Genzelis ir Angonita Rupšytė (sud.), *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991*. Kaunas: Šviesa: 47–58.

Bulota, Rytis. 2004. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: teorinė masinio judėjimo analizė. Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Coleman, James. 2005. *Socialinės teorijos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.

Diani, Mario and Doug McAdam (eds.). 2003. *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press.

Digrytė, Eglė. 2007. „Po mitingo prie Mickevičiaus paminklo saulė ideologinis farsas“, *delfi.lt* <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/po-mitingo-prie-amickeviaus-paminklo-lauke-ideologinis-farsas-foto.d?id=14142283>>

Gould, Roger V. 1991. „Multiple Networks and Mobilization in the Paris Commune, 1871“, *American Sociological Review* 56: 716-729.

Granovetter, Mark. 1973. „The Strength of Weak Ties“, *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380.

Granovetter, Mark. 1978. „Threshold Models of Collective Behavior“, *The American Journal of Sociology* 83(6): 1420–1443.

Granovetter, Mark. 1983. „The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited“ in R. Collins (ed.) *Sociological Theory. Volume 1*. San Francisko: Jossey - Bass: 201–233.

Howard, Mark Morje. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ivanauskas, Vilius. 2011. „Tinklaveika mokslininkų aplinkoje: tarp oficialiųjų sovietmečio procesų ir alternatyvumo“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio ištakų bei ieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Jaseliūnas, Egidijus. 2006. *Savilaida sovietų Lietuvoje 20-ojo amžiaus šeštajame–devintajame dešimtmetyje: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Jenkins, J. Craig. 1983. „Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements“, *Annual Review of Sociology* 9: 527-553.

Juozaitis, Arvydas. 1987. „1987 metų rugpjūčio 23-ioji.“ Nepublikuotas rankraštis, 9 p.

Jurkutė, Mingailė ir Nerijus Šepetys, sud. 2011. *Demokratija Lietuvoje: Pilietiškumas ir totalitarizmas XX amžiaus istorijos lūžiuose*. Vilnius: Naujasis Židinys – Aidai.

Karklins, Rasma and Roger Petersen. 1993. „Decision Calculus of Protesters and Regimes: Eastern Europe 1989“, *The Journal of Politics* 5(3): 588 – 614.

Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.). 2011. *Sąjūdžio ištakų bei ieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavaliauskaitė, Jūratė ir Živilė Mikalienė. 2011. „Vakarų palytėtų“ autonomija sovietmečiu: nuo hipių iki Roko maršų per Lietuvą“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio ištakų bei ieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavaliauskaitė, Jūratė. 2011. Tarp prigimties ir tautos: Žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietu-

voje“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio įtakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Krackhardt, David. 1992. „The Strength of Strong Ties: The Importance of *Philos* in Organizations“ in Nitin Nohria and Robert G. Eccles (eds.) *Networks and Organizations: Structure, Form and Action*. Boston, Massachusetts: Harvard Business School Press: 216–239.

Labanauskas, Ramūnas. 2003. „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio įtakos ir raida 1969–1973“, *Genocidas ir rezistencija* 1(13): 93–112.

Laurinavičius, Česlovas ir Vladas Sirutavičius. 2008. *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*. Lietuvos istorija, t. XII, I d., Vilnius: Baltos lankos.

Lietuvos žygeivių sąjunga. 1997. *Traktatas apie žygeivius*. Panevėžys: Lietuvos žygeivių sąjunga.

Levin, Daniel Z. and Rob Cross. 2004. „The Strength of Weak Ties You Can Trust: The Mediating Role of Trust in Effective Knowledge Transfer“, *Management Science* 50 (11): 1477 – 1490.

Matulevičienė, Saulė. 2007. „Kraštotyriminkų byla. Interviu su Vidmantu Poviloniu“, *Liaudies kultūra* 6: 46–55.

McAdam, Doug. 1986. „Recruitment to High – Risk Activism: The Case of Freedom Summer“, *The American Journal of Sociology* 92 (1): 64–90.

Niūniavaitė – Lesienė, Jovita ir Antanas Lesys. 2008. „Tęskime, ką esame pradėję. Blaivystės sąjūdžio apžvalga.“ <http://www.varniai-museum.lt/index.php?mid=80&art=564&langID=1>

Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Opp, Carl - Dieter and Christiane Gern. 1993. „Dissident Groups, Personal Networks, and Spontaneous Cooperation: The East German Revolution of 1989“, *American Sociological Review* 58 (5): 659–680.

Osa, Maryjane. 2003. „Networks in Opposition: Linking Organisations Through Activists in the Polish Peoples’s Republic“ in Mario Diani and Doug McAdam (eds.), *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press: 77–104.

Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons: the Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ozolas, Romualdas. *Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 198–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius: Vaga.

Passy, Florence. 2003. „Social Network Matter. But How?“ in Mario Diani and Doug McAdam (eds.). *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press: 21–48.

Petersen, Roger D. 2001. *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*. New York: Cambridge University Press.

Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.

Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, London, Toronto, Sydney, Singapore: Simon and Schuster.

Ramonaitė, Ainė ir Jūratė Kavaliauskaitė. 2011. „Sąjūdžio plėtra už didmiesčių sienų“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio įtakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Ramonaitė, Ainė, Jūratė Kavaliauskaitė, Algimantas Jankauskas, Justinas Dementavičius. 2011. „Nepažinta Sąjūdžio pramotė: savaimi visuomenė Sąjūdžio įsikūrimo istorijoje“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio įtakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Ramonaitė, Ainė. 2011. „Paralelinės visuomenės“ užuomazgos sovietinėje Lietuvoje: katalikiškojo pogrindžio ir etnokultūrinio sąjūdžio simbiozė“ in Kavaliauskaitė, Jūratė ir Ainė Ramonaitė (red.) *Sąjūdžio įtakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos.

Rupšytė, Angonita. 2009. „Sąjūdžio ryšiai: tarp centro ir periferijos (1988 m. birželis–1990 m. vasaris)“ in Mindaugas Tamošaitis ir Liudas Truska (sud.) *Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas: 74–98.

Rupšytė, Angonita. 2010. „Politinių įvykių chronologija, 1988–1991“ in Bronius Genzelis ir

Angonita Rupšytė (sud.) *Kelias į nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 198–1991*. Kaunas: Šviesa: 245–328.

Seligman, Adam B. 1997. *The Problem of Trust*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Snow, David A., Burke, E. Rochford, Steven K. Worden and Robert D. Benford. 1986. „Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation“, *American Sociological Review* 51(4): 464–481.

Snow, David A., Louis A. Zurcher, Jr. Sheldon Ekland – Olson. 1980. „Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment“, *American Sociological Review* 45(5): 787–801.

Šukys, Aurimas. 2010. „Intelektualų neformalių grupių veikimo bruožai ir opozicinės nuostatos

sovietinėje Lietuvoje“, *Darbai ir dienos* 54: 9–34.

Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vaigauskas, G. K. 1993 [1986]. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.

Vasiliauskaitė, Vilma. 2006. *Lietuvos ir Vidurio Rytų Europos šalių periodinė savilaida (1972–1989)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Verba, Sydney, Kay Lehman Schlozman, Henry E. Brady. 1995. *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press.

Volker, Beate and Henk Flap. 2001. „Weak Ties as a Liability. The Case of East Germany“, *Rationality and Society* 13(4): 397–428.

ABSTRACT

EFFECTS OF STRONG AND WEAK TIES IN PROTEST MOBILISATION: THE GENESIS AND DEVELOPMENT OF SAJŪDIS, 1987–1988

In analysing the dynamics and mechanisms of mass protest from 1987 to 1988 in Lithuania, this article explores what kind of social ties – strong or weak – are conducive to the mobilisation of collective action in a (post-)totalitarian society. The empirical analysis is based on data collected as part of the 2009-2011 research project ‘The Phenomenon of *Sąjūdis*: Network Analysis of a Civic Movement’. First, the article defines the distinction between strong and weak ties, and highlights the importance of social networks for the mobilisation of collective action. Second, it analyses the micro-structure of Lithuanian society in the Soviet period. Based on the type of network ties, three distinct social arenas are distinguished: underground society, alternative legal society and official society. Finally, the article analyses which of these arenas could be seen as the seedbed of the *Sąjūdis* movement. Also demonstrated is the distinct role of different kinds of social ties at different stages in the development of the movement.

Gauta: 2011 11 10

Pateikta spaudai: 2011 12 11

Vilniaus universitetas

Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Vokiečių g. 10, Vilnius

El. paštas: aine.ramonaite@tspmi.vu.lt